

UOT.94(479,24)

1917-1918-ci illərdə BAKIDA GEDƏN SIYASI MÜBARİZƏDƏ MƏDƏN RAYONLARININ ŞƏHƏRƏ BİRLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏSİ

A.S.ƏZİMOVA

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
aygun.azimova77@gmail.com

1917-ci ilin yayında siyasi qüvvələrin fikrini məşğul edən məsələlərdən biri Bakının fəhlə kütləsinin əsas mənbəyini təşkil edən neft mədənlərinin yerləşdiyi ərazilərin şəhərə birləşdirilməsi məsələsi idi.

Mədən-zavod rayonlarının aqibəti ilə bağlı üç mövqe mövcud idi. Məsələnin həllini inqilabçı qüvvələr olan sosialistlər (ilk növbədə bolşeviklər), Azərbaycan milli qüvvələri və neft sənayeçilərini müxtəlif cür görürdülər. Bolşeviklər şəhərə yalnız mədənlərin, milli qüvvələr isə Bakı kəndlərinin də birləşdirilməsini tələb etdikləri halda, əsas etibarilə erməni burjuaziyası olmaqla neft sənayeçiləri mədənlərin əlahiddə şəkildə özünüidarəsinin yaradılmasını istəyirdilər.

Mədən rayonlarının şəhərə birləşdirilməsi məsələsi mahiyyət etibarilə sosial-iqtisadi məsələ olsa da, bəhs edilən dövrdə siyasiləşərək 1917-1918-ci illərdə Bakının ictimai-siyasi həyatında üzə çıxan bir sıra başqa məsələlər kimi milli qüvvələrlə inqilabçı-sosialist düşərgə arasında ziddiyyətin bariz nümunəsinə çevrilmişdi.

Açar sözlər: mədən rayonları, siyasi mübarizə, Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsi, bolşeviklər, Müsəlman Komitəsi

1917-ci il Fevral inqilabından sonra Bakıda siyasi mübarizəyə başlayan inqilabçı demokratların-sosialistlərin maraqlarının Azərbaycan milli və milli-demokratik qüvvələrin maraqlarına uyğun gəlmədiyi aydın oldu. Zəhmətkeş kütlənin, əsasən də fəhlə sinfinin maraqlarının müdafiəsini özlərinə şüar edən bu inqilabçı demokratlar yerli vəziyyəti, milli amili nəzərə almırdılar. İnqilabçı demokratların-eser, menşevik və bolşeviklərin öz aralarında fikir ayrılığına baxmayaraq ümumən yerli vəziyyətin dəyərləndirilməsində yol verilən səhvlər onların hər birinə aid idi. Həmin dövrdə Bakının ictimai-siyasi həyatına aid müxtəlif məsələlərin həllində bu cür mövqe özünü göstərirdi. Onların araşdırılması 1917-1918-ci illərdə Bakıda mübarizə aparən siyasi qüvvələrin fəaliyyətini daha düzgün müəyyən etməyə imkan verir. Çünki ilk baxışda sırf sosial və iqtisadi mahiyyətli görünən məsələlərin arxasında çox vaxt siyasi mübarizə şəraitindən dolayı irəli çıxan siyasi məqsədlər gizlənidir.

1917-ci ilin yayında siyasi qüvvələrin fikrini məşğul edən belə məsələ-

lərdən biri Bakının fəhlə kütləsinin əsas mənbəyini təşkil edən neft mədənlərinin yerləşdiyi ərazilərin – şəhərə birləşdirilməsi məsələsi idi. Daha dəqiq olarsa, söhbət neft mədənləri yerləşən rayonların – Balaxanı, Suraxanı, Sabunçu və s. yerlərin şəhərə birləşdirilərək şəhər bələdiyyəsinə tabe edilməsindən gedirdi. Birləşdirilmənin mədən rayonlarında yaşayan və işləyən əhalinin sosial-ictimai vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edəcəyi vədi üzəndə olan təbliğat şüarı idi və məsələnin həllində problem görünmürdü. Lakin məsələ ortaya çıxdıqdan sonra onun ətrafında başlanan mübahisələr ortaya ciddi bir problemin olduğunu göstərdi.

Bakıda neft sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq mədənlər yerləşən rayonların ərazisi bəhs edilən dövrdə çox genişlənmişdi. 1917-ci ilin əvvəlində artıq burada daimi və müvəqqəti olmaqla 119-minə qədər adam yaşayırdı [35]. Mədənlər təkcə fəhlələrin iş yeri deyil, yaşayış yeri olmaqla, demək olar ki, xüsusi bir sosial orqanizmə çevrilmişdi. Mədən rayonlarının sosial-inzibati idarəsinin təşkil olunmasına ehtiyac var idi. Uzun müddət mədən-zavod rayonlarında sosial-ictimai işlərlə yalnız neft sahibkarlarının Neft Sənayeçiləri Qurultayı Şurası adlanan təşkilatı məşğul idi.

1906-cı ildən mədən rayonları Bakı qradonaçalnikliyinin yaradılması ilə əlaqədar olaraq şəhərlə müəyyən inzibati vahid daxilinə düşmüşdü [4, 101]. Lakin bu həmin ərazilərin idarəsində yaranan problemləri həll etməyə kifayət etmirdi. Buna görə də, hələ əsrin əvvəllərində Qafqazda zemstvo idarəçiliyinin tətbiqi layihəsi ilə əlaqədar mədənlərdə də özünüidarənin təşkil edilməsi məsələsi də gündəmə gəlmişdi. Neft Sənayeçiləri Qurultayı Şurası mədən rayonlarında sosial-ictimai işlərdən azad olmaq üçün belə bir idarənin yaradılmasında maraqlı idi. Lakin həmin vaxt mədənlərdə ayrıca zemstvo yaradılması və ya şəhərə birləşdirilərək şəhər bələdiyyəsinə daxil edilməsi kimi təkliflərin üzərində fikir ayrılığı olmuşdu. Bir müddət məsələ müzakirə obyektinə olsa da, öz həllini tapmamışdı. Sonuncu dəfə 1916-cı ildə Neft Sənayeçiləri Qurultayı Şurası bu barədə xüsusi rəy vermiş və mədənlərin şəhərə birləşmədən orada ayrıca özünüidarənin yaradılmasını məqsədəuyğun hesab etmişdi [34].

Fevral inqilabından sonra məsələ yenidən üzə çıxmışdı. Bu zaman Bakıda yeni inqilabi hakimiyyət orqanlarının yaradılması ilə yanaşı köhnə hakimiyyət orqanlarının demokratikləşdirilməsinə də başlanılmışdı. Müvəqqəti Hökumət köhnə senzli dumanın əvəzinə yeni demokratik tərkibli дума yaradılması barədə qərar vermişdi. Qərarla şəhər ətraflarının da bələdiyyələrə daxil edilməsi şərtləri və mümkünlüyü göstərilmişdi [12].

Məsələnin mahiyyətinin tam aydın olması üçün bir qədər haşiyəyə çıxaraq qeyd edək ki, 1878-ci ildən yaranan Bakı şəhər Dumasının bir yerli hakimiyyət orqanı kimi artıq sabitləşmiş, müəyyən təcrübəyə əsaslanan idarəçilik sistemi var idi. Bu xüsusiyyət onu şəhərdə kifayət qədər güclü hakimiyyət subyektinə çevirə bilirdi. Bakının ictimai-siyasi həyatında olan bütün siyasi qüvvələr də bu xüsusiyyəti öz fəaliyyətlərində nəzərə alırdılar. Müvəqqəti Hökumətin və Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsinin (OZAKOM) yerli hakimiyyət

yətin təşkili haqqında qanunu özünüidarə hakimiyyətini hüquqi cəhətdən təsdiq edir və Müvəqqəti Hökumətin yerli orqanı olan İctimai Təşkilatların İcraiyyə Komitəsi(İTİK)nin öz hakimiyyətini seçkilərdən sonra yeni demokratik Dumaya verməsini nəzərdə tuturdu. Həmin dövrdə bütün siyasi partiyalar дума seçkisinə ciddi əhəmiyyət verirdilər. Bolşeviklərin də mədənlər məsələsinə xüsusi diqqət yetirməsi bununla bağlı idi.

Ümumiyyətlə, mədən-zavod rayonlarının aqibəti ilə bağlı üç mövqe mövcud idi. Məsələnin həllini inqilabçılar-sosialistlər, milli qüvvələr və neft sənayeçiləri müxtəlif cür görürdülər. İnqilabçıların, ilk növbədə bolşeviklərin, təklifinə görə həmin mədən rayonları (bir neçə yaxın yerləşən kəndlərlə birlikdə - A.Ə) şəhərə birləşməli və onunla vahid özünüidarəyə aid edilməlidir. Təbliğat işini genişləndirən bolşeviklər mədənlərin şəhər idarəsi səlahiyyətlərindən kənardə qaldığını, fəhlələrin sosial-ictimai problemlərinin həlli üçün bu addımın zəruriliyini göstərərək birləşdirilmə tələbini irəli sürmüşdülər. Bu zaman onlar mədənlərin şəhərlə sıx iqtisadi əlaqəsinin olmasını, fəhlələrin xeyli hissəsinin şəhərdə yaşadıklarını və mədənlərdə şəhər həyat tərzinin olmasını əsas gətirirdilər. Qeyd edək ki, bu dövrdə hələ ki, bolşeviklər dinc mübarizə aparmaqda idilər. Birləşdirmə baş tutacağı halda bolşeviklər mədənlərin fəhlələrinin səsləri hesabına dumaya seçkilərin nəticəsinin onların xeyrinə olacağına inanırdılar. Bu məsələdə fəhlələrin mənafeyini əsas götürdüklerini bəyan edən bolşeviklər həm də onlar arasında nüfuz qazanmış olacaqdılar. Bütün bunları nəzərə alan S.Şaumyan bu məsələdə xüsusi canfəşanlıq göstərirdi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələyə fəhlələrin münasibətini aydınlaşdırmaq üçün fəhlə rayonlarında hər halda ümumi rəy sorğusu keçirmək barədə menşeviklərin təklifi çıxılmaqla sosialist bloku bu məsələdə büsbütün bolşeviklərin tərəfində idilər [3, 129]. Eyni zamanda menşeviklər hələ ki, yalnız Bibiheybət və Ağ şəhər rayonunun birləşdirilməsinin mümkün hesab edirdilər [17].

Milli qüvvələr isə mədənlərin bütün Bakı kəndləri (33 kənd cəmiyyəti və ona daxil olan 45 kənd nəzərdə tutulur-A.Ə) ilə birlikdə vahid zemstvo idarəsinə daxil edilməsini təklif edirdilər. Onlar bununla mədənlərdən gələn gəlir hesabına Bakı kəndlərinin abadlaşdırılması və mədəni həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmağa çalışırdılar. Bu isə öz növbəsində haqlı tələb idi. Milli demokratların lideri M.Ə.Rəsulzadə həmin dövrdə bu cür birləşmənin zəruriliyini belə ifadə edərək yazırdı: “Mədən ət, kənd sümükdür. Sümüyü ətdən ayırmaq olmaz. Mədənlər kəndlərin qan damarıdır. Kəndləri qansız buraxmaq olmaz...” [6, 277.]

Beləliklə, müsəlman kəndləri mədənlərdən uzaq düşdüyü halda onlarda mədəni həyat tərzinin, sosial-ictimai vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün görüləsi tədbirlər mümkünsüz olurdu. Milli-demokratlar bolşeviklərin məqsədlərini düzgün qiymətləndirərək fəhlələri ona da diqqət yetirməyə çağırırdılar ki, mədənlər şəhərə birləşdikdə yaranan yeni dumada mədənlərdən seçilən fəhlə nümayəndələri onsuz da say hesabı ilə üstünlük qazana bilməyəcəklər və bu sə-

bəbdən də dumada öz xeyirlərinə qərarlar verilməsinə nail ola bilməyəcəklər [6, 283]. Əksinə kəndlərlə birgə zemstvo yaradılacağı təqdirdə ictimai idarə işində aparıcı qüvvələr yenə də fəhlə nümayəndələri (onların ictimai-siyasi fəallığı səbəbindən-A.Ə) olacaq [6, 284]. Rəsulzadə tamamilə məntiqi şəkildə əsaslandırır ki, mədənlərin kəndlərlə birgəliyini heç də inqilab amilini zəiflətməyəcək. O, mədənləri yalnız şəhərə birləşdirmək istəyən bolşeviklərin əslində fəhlələrin deyil, ilk növbədə öz siyasi mənafeələrini güddüklərini isbat edirdi [6, 284]. Bolşeviklərin mədənlərdə həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, mədənlərin abadlaşdırılması, səhiyyə və sanitariya sahəsində işlər görülməyi barədə vədlərini yalnız şəhərə birləşməklə deyil, kəndlərlə birgə zemstvoda da həyata keçirmək mümkün idi.

Üçüncü təklif neft sənayeçilərinin və ya mədən sahiblərinin təklifi idi. Onlar əvvəlki kimi, öz mənfəətlərini güdərək mədənlərin ayrıca özünüidarəsi olmasını istəyirdilər. Aydın idi ki, yaradılacaq zemstvo və ya şəhər özünüidarəsi daha çox yerli büdcə hesabına maliyyələşəcəkdi. Mədənlər isə bu zaman əsas maliyyə mənbəyi rolu oynayırdı. Sənayeçilər öz gəlirləri hesabına nə şəhərin problemlərinin həlli ilə məşğul olmaq, nə də kəndlərin abadlaşdırılmasında maraqlı deyildilər.

Məlum olduğu kimi, neft mədənlərinin böyük hissəsi əsas etibarilə qeyri-azərbaycanlı kapitalla məxsus idi. İsveç, ingilis, fransız kapitalistləri ilə yanaşı burada erməni milli burjuaziyasının çəkisi böyük idi. Mantaşov, Taqionosov, Lionozov, Qukasov, Mirzoyev və başqaları bu sahədə ön sıralarda idilər. Ümumiyyətlə, xırda və orta burjuaziyadan fərqli olaraq Bakıda iri burjuaziya sıralarında ermənilərin çəkisi böyük idi. Yarandığı vaxtdan Neft Sənayeçiləri Qurultayı Şurası da fasiləsiz olaraq erməni sənayeçilərinin (Qukasovlar) rəhbərliyi ilə fəaliyyət göstərirdi. Neft Sənayeçiləri Qurultayı Şurasının tərkibinin onun fəaliyyətinə istiqamətverici təsiri o qədər qabarıq idi ki, hələ vaxtilə 1905-ci ildə tətillənən müsəlman fəhlələrin sahibkarlar qarşısında qoyulan tələblərində həmin şurada müsəlmanların sayının artırılması bəndini daxil etmişdilər [9, 219].

Mədənlərdə ayrıca özünüidarə yaradılması məhz bu qurultay şurasının təklifi idi. Bu zaman isə kəndlərin mədənlərdən ayrılması nəzərdə tutulurdu. Bakı kəndləri isə bu fikrə daima etiraz etmiş və ayrılmağa qarşı çıxmışlar. Buna qədər də mədənlərdə neft sənayeçilərinin apardığı sosial tədbirlərdən həmişə mədən rayonunda yerləşən və onunla üzvi şəkildə bağlı olan kəndlər məhrum olmuşdular [6, 277]. Lakin mədənlərin ayrıca özünüidarəsinin yaradılması kəndlər üçün heç bir ümid yeri qoymurdu. Əlbəttə ki, müsəlman kəndlərinin mədəni inkişafı nə erməni neft sənayeçilərinin, nə də bolşeviklərin məqsədi deyildi. Bu yalnız milli burjuaziya və milli demokratların məqsədləri ola bilərdi.

Məsələnin bu və ya başqa cür həll edilməsi üzərində bir neçə ay gərgin müzakirələr getmişdi. Bolşeviklər öz məqsədlərinə nail olmaq üçün İTİK-ya təsir etdiyi halda, milli qüvvələr və burjuaziya öz maraqlarını Duma vasitəsilə həyata keçirməyə çalışırdılar. Qeyd etmək lazımdır ki, sonuncu senzli dumaya

seçilən 80-deputatdan 40-ı azərbaycanlı idi [5, 59] Onların bəziləri dumadan uzaqlaşsalar da, yenə orada kifayət qədər idilər. İTİK-da isə məlum olduğu kimi, azərbaycanlı nümayəndələrin sayı cüzi idi.

Hələ 1917-ci ilin martında Müvəqqəti Hökumətin Daxili İşlər Nazirliyi yanında Zemstvo islahatı üzrə komissiya yaradılmış və onun qərarında Bakı mədən rayonlarının qəza kəndlərində ayrıca xüsusi özünüidarəsi yaradılması və ya şəhərə birləşdirilməsi məqsədəuyğun hesab edilməmişdi [6, 343].

Dumaya seçki kompaniyası başlayan kimi sosialistlər tez diqqətlərini mədənlər məsələsinə yönəltdilər. Bakı Soveti iyun ayının əvvəlində həmin vaxt Petroqradda olan S.Şaumyan və S.Saakyana (sağ eser) Müvəqqəti Hökumətin qarşısında bu məsələni qaldırmaq, yəni mədənlərin şəhərə birləşdirilməsi barədə qərara nail olmaq barədə göstəriş vermişdi [18]. Lakin orada məsələnin yerli orqanlar tərəfindən həll edilməli olduğu bildirilmişdi.

Bir tərəfdən Şəhər Duması, digər tərəfdən İTİK müxtəlif siyasi qüvvələrin maraqlarını ifadə edərək öz nümayəndələrini Tiflisə-Xüsusi Zaqaqaziya Komitəsinə (XZK) göndərərək məsələnin orada həll edilməsinə çalışmışdılar. İyunun 19-da XZK məsələni müzakirə edərək bu məsələnin həllinin XZK-nin səlahiyyətində olduğunu bildirmişdi [19, 9]. İTİK-da öz növbəsində iyulun 7-dəki iclasında yeni Şəhər Duması seçilənədək mədənlər məsələsinin həllinin təxirə salınmasını qərara almışdı. Qərar ilk növbədə bolşeviklərin narahatlığına səbəb olmuşdu. Onlar bundan sonra Bakı Soveti İcraiyyə Komitəsinə (BSİK) mədənlər məsələsinin həllində bir iş görməməkdə ittiham edərək özləri hərəkətə keçmişdilər. Bolşevik təşkilatının Bakı komitəsi ilk növbədə İTİK-nin üzvü olan Bakı Soveti nümayəndələrindən bu məsələnin necə olursa-olsun həllinə nail olmağı tələb etmiş [10], məsələnin təcili həllinə nail olmaq üçün isə iyulun 11-də Şaumyanın sədrliyi ilə iclas keçirərək bütün mədən rayonlarında fəhlələrin nümayişə çıxmasını, hətta qərarı gözləmədən mədənlərdə seçki məntəqələrinin yaradılması barədə Bakı Sovetinə təklif ünvanlamışdılar [11]. Artıq iyulun 12-dən başlayaraq bolşeviklər öz qəzetlərinin manşetinə “Yoldaşlar, Şəhər dumasına seçkilərə hazırlaşın. Mədənlərin birləşdirilməsini tələb edin!” sözlərini çıxarmışdılar.

Hər hansı qarışıqlığın yaranmasından çəkinən XZK şəhərlə sıx iqtisadi əlaqə və mədənlərdə şəhər həyat tərzinin olmasını əldə əsas tutaraq iyulun 12-də İTİK mədən rayonlarının şəhərə birləşdirilməsi barədə qərar verməsinə icazə verir. Bundan sonra İTİK iyulun 26-da mədənlərin şəhərə birləşdirilməsi barədə qərarını qəbul edir. Qərara görə Balaxanı, Suraxanı, Bibi-Heybət, Ağ şəhər rayonları şəhərə birləşdirilirdi. Ətraf kəndlərə gəlincə isə, qərarla kəndlər birləşmək istəməsələr və ya bu barədə fikirlərini bildirməyə geciksələr, o halda onların birləşdirilməsi məsələsinin növbəti Duma seçkisinə kimi təxirə salınması göstərilirdi [14]. Bu zaman cəmi bir neçə kənddən söhbət gedirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, İTİK-nin bu qərarı qəbul etməsində Bakı Sovetin bu orqandakı təmsilçiləri, o cümlədən bolşeviklərin əsas nümayəndəsi S.Şaumyan mühüm rol oynamışdılar. Belə ki, qərar qəbul edilən zaman həmin

iclasda komitənin 25 üzvündən 15-i iştirak edirdi ki, onun da 10 nəfəri Bakı Sovetinin komitədəki nümayəndəsi idi. Şaumyanın məruzəsindən sonra komitə müvafiq qərarı qəbul etmişdi [23]. Oradaca 3 nəfərdən ibarət komissiya yaradılmış və ona birləşdiriləcək əraziləri müəyyənləşdirmək tapşırılmışdı [13]. Komissiyaya S.Şaumyan, Ter-Arakelov, Arakelyan və doktor Seyidov daxil edilmişdilər [19, 9].

Təbii ki, Müsəlman Milli Komitəsi nümayəndələri məsələnin bu cür həllinə razı deyildilər. Onlar qəti şəkildə müsəlman kəndlərinin rəyinin nəzərə alınması tələbindən sonra İTİK-nın yaratdığı komissiya gecə ikən kəndlərə nümayəndə göndərərək səhər saat 9-a kimi kəndlərdən birləşmək niyyətlərinin olub-olmaması barədə cavab istəmişdi. “Bakinskiy raboçiy” qəzetinin məlumatında komissiyanın mədənlərə bitişik olan-Sabunçu, Balaxanı, Ramana, Zabrat Keşlə və Zığ kəndləri nümayəndələri ilə görüşdüyü, Zabrat kəndlilərinin birləşməyə etiraz etdikləri, digər kəndlərin isə qərar qəbul etmək üçün ayın 30-na kimi vaxt istədikləri qeyd olunurdu [14]. Əlbəttə, bu addım bir nəticə verə bilməzdi. Çünki qısa vaxtda kəndlilərə məsələnin mahiyyətini anlatmaq mümkün deyildi.

Məsələnin ciddiliyini nəzərə alan və bir tərəfdən Müsəlman Milli Komitəsinin, digər tərəfdən burjuaziya nümayəndələrinin müqaviməti ilə bacarmayan İTİK iyulun 29-da yenidən iclas çağıraraq özünün Balaxanı, Suraxanı, Bibiheybət və Ağşəhər mədən rayonları birləşdirilməsi barədə qərarını XZK-nın qarşısında müdafiə etmək üçün Şaumyan və Ter-Arakelyanı Tiflisə göndərməli olmuşdu.

Bu addım öz növbəsində Dumada olan burjuaziya nümayəndələrini də qətiyyət göstərməyə məcbur etmiş, onların tələbi ilə avqustun 1-də məsələ ilə bağlı Dumanın da fəvqəladə iclası çağırılmışdı [23]. Dumada fəal şəkildə milli mövqeyi müdafiə edən deputatlar- Q.Qasımov və A.Aşurov məsələnin bu cür həllinə qəti şəkildə öz etirazlarını bildirmişdilər. Onların mövqeyi milli demokratik qüvvələrin mövqeyilə üst-üstə düşürdü. İclasda milli burjuaziyanın millətçilikdə ittiham olunmasına qarşı Azərbaycan burjuaziyasının fəal nümayəndəsi M.Əsədullayevin verdiyi cavab da diqqəti cəlb edir: “Bəli, mən burjuayam, neft sənayeçisiyəm. Lakin buranın yerli sakiniyəm. Mənim doğma kəndimin maraqları mənim üçün çox yaxındır” [23]. Azərbaycanlı milli qüvvələrin narahatlığı kəndlərin aqibəti ilə yanaşı Duma seçkilərinin ləngiməsi ilə də bağlı idi. Məlum olduğu kimi onlar şəhərin idarəsində əsas rol oynayan inqilabi hakimiyyət orqanlarında layiqincə təmsil oluna bilməmişdilər və indi də дума seçkilərinə ümid bəsləyirdilər ki, şəhərin idarəçiliyində iştirak edə bilsinlər.

Beləliklə, İTİK nümayəndə heyətinin ardınca Duma da özünün üç nəfərdən – A.Aşurov, X.Vermişev və Ter-Mikaelyandan ibarət nümayəndə heyətini XZK ilə danışıq aparmaq üçün Tiflisə yollamışdı [15]. Tiflisdə XZK-nın 8 avqust tarixli iclasında əvvəlcə hər iki tərəfin mövqeyi dinlənilmiş, lakin mədənlərin dərhal şəhərə birləşdirilməsi barədə göstəriş verilmişdi. Sonradan menşevik Frolov vaxtilə XZK bu qərarı məhz Şaumyanın təzyiqi əsasında

qəbul etdiyini göstərmişdi [36, 93]. Şaumyanın demokratiyanın maraqlarının müdafiəçisi kimi canfəşanlıığı nəticəsini vermişdi. Lakin Duma nümayəndəliyi müsəlman əhalinin məsələnin bu cür həllindən narazı olduğunu eləcə də, mədənlərdən ibarət ayrıca özünüidarə orqanı yaradılmasının fəhlələrin mənafeyinə daha uyğun olduğunu bildirməklə qəti şəkildə qərara etiraz etmişdilər.

Yeri gəlmişkən, burada müxtəlif maraqların toqquşduğu bu məsələ ilə bağlı bir məqama da diqqət yetirmək lazımdır. Məsələ burasında idi ki, bir tərəfdən azərbaycanlı və erməni burjuaziyası nümayəndələri mədənlərin şəhərə birləşdirilməsinə qarşı çıxmaqla ortaq mövqe göstərir, digər tərəfdən isə eyni erməni burjuaziyası nümayəndələri mədənlərin kəndlərlə birləşməsinin yolverilməzliyi fikrində bolşeviklərlə bir mövqeni paylaşdılar. Ümumən isə burjuaziyanın mövqeyini kadet partiyası ifadə edirdi. Bu səbəbdən də, müəyyən mərhələdə Dumanın kadet partiyasından olan nümayəndələri və azərbaycanlı burjuaziya nümayəndələri ilə eyni mövqedən çıxış edirdilər. Erməni kadet X. Vermişevin də XZK qarşısında çıxış edərək müsəlman kəndlərinin birləşmə əleyhinə olduqlarını bildirməklə bolşeviklərə qarşı çıxması bundan irəli gəlirdi. Kadetlər mədənlərin şəhərə birləşəcəyi halda дума seçkilərində kifayət qədər səs qazana bilməməkdən narahat idilər. Amerika tədqiqatçısı R. Suni də öz əsərində bu vəziyyəti “Kadet rəhbərliyi müsəlman liderlərlə birləşərək Sovetə müxalif oldu” fikri ilə ifadə etmişdi [8, 116]. Mədənlərin şəhərə birləşdirilməsinə qarşı çıxmaqda neft sənayeçilərinin mövqeyi milli-demokratların mövqeyi ilə üst-üstə düşsə də, qeyd olunduğu kimi müsəlman kəndlərinin birləşməsi məsələsində onlar təcrid olunmuş vəziyyətdə qalırdılar. Buna baxmayaraq Azərbaycan milli burjuaziya nümayəndələri və milli-demokratları öz mövqelərindən çəkinmirdilər. Milli qüvvələrin tələbindən sonra, belə demək olar ki, müsəlman fəhlələrində bolşeviklərin siyasi məqsədləri ilə bağlı şübhələrin yaranmaması xatirinə Şaumyanın mədənlərə bitişik 10-12 kəndin də şəhərə birləşməsinin mümkünlüyünü bildirmişdi. Lakin onun bu “güzəşt”i ilə razılaşmayan A. Aşurov və müzakirələrdə iştirak edən X. Sultanov Bakı qradonaçalnikliyinə daxil olan 33 kənd cəmiyyətinin hamısının mədənlərə birləşdirilməsinə tələb etmişdilər [16]. Nəticədə XZK-da bu gərgin mübahisədən sonra məsələni araşdırmaq üçün Əmək komissarı İ. Ramişvili, XZK üzvləri Papacanov və M. Y. Cəfərovun köməkçiləri T. Bekzadyan və Məlik Aslanovun daxil olduğu komissiya yaradılmışdı [16].

Qeyd edilməlidir ki, Bakı kəndləri özləri də fəaliyyətsiz dayanmayaraq, XZK-nın bu qərarına etiraz etmişdilər. Belə ki, həmin vaxt Sabunçu kəndində İsa bəy Aşurbəylinin sədrliyi ilə Məhəmmədi, Sabunçu, Masazır, Xırdalan, Şamaxı, Şağan, Mərdəkan, Keşlə, Bülbülə, Balaxanı, Qobu, Suraxanı, Zabrat, Əmircan, Əhmədli, Maştağa, Xocahəsən kəndlilərinin yığınağı çağırılmış, burada hər kənddən 1 nəfər daxil olmaqla Bakı kəndlilərinin ittifaqı yaradılmışdı. İ. Aşurbəyov ittifaqın sədri, M. Y. Mehdiyev, H. Məmmədquluyev, M. Quliyev, H. Abdullayev isə onun müavinləri seçilmişdilər. Adları çəkilənlər içərisində “İttihad” təşkilatı nümayəndələrinin olması bu ittifaqın həmin təşkilatın təşəb-

büsü ilə yaradıldığını göstərirdi. Yaranan ittifaqın ilk addımlarından biri də bu olmuşdu ki, İ.Aşurbəyov Bakı kəndliləri adından XZK-nın üzvü M.Y.Cəfərova müraciət ünvanlayaraq kəndlərin mədənlərdən ayrılmasına mane olmağı xahiş etmişdi [24].

Nəhayət, avqustun 31-də XZK-nın fərqli tərkibdə - İ.Ramişvil, Erzinkyan, Ə.M.Topçubaşovdan ibarət komissiyası Bakıya gəlir. Ə.Topçubaşov komissiyaya sədr təyin edilmişdi. Sentyabrın 1-də komissiya şəhər idarəsi, Bakı Soveti İcraiyyə Komitəsi, Şəhər seçki komitəsi, Müəssisələr Məclisinə seçki üzrə komissiya və Müsəlman Komitəsinin nümayəndələrinin iştirakı ilə geniş iclas təşkil təşkil edir. Lakin Neft Sənayeçiləri Qurultayı Şurasının nümayəndələri burada iştirak etmirdilər. İclasda Şaumyan çıxış edərək bir daha öz tələblərinin üzərində dayanaraq Bakı kəndlilərinin mədənlərə birləşdirilməsinin mümkün olmamasını sübut etməyə, patriarxal müsəlman kəndinin mədənlərlə heç bir ümumiliyinin olmadığını göstərməyə çalışır. Şaumyan məqsədinə nail olmaq üçün neft sənayeçilərinin də məhz bu səbəbdən vaxtilə mədənlərin kəndlərlə birləşdirilməsinə razı olmadıqlarını qeyd etməklə milli qüvvələrin təklənməsinə nail olmağa cəhd edir [25]. Sonradan Rəsulzadə yaranmış bu vəziyyəti təhlil edərək yazırdı: "...erməni burjuaziyası deyilən mədəncilərin keçmişdə söylədiklərini indi də fəhlə ideoloqları təkrar edirlər. Bu məsələdə Taqianosovlarla Şaumyanlar birləşirlər" [6, 314]. Sonda Şaumyanın bu taktiki addımı öz nəticəsini vermiş oldu. Uzun müzakirələrdən sonra komissiya zahirən kompromis variant kimi görünən qərar qəbul edərək, mədənlərlə yanaşı 10 kəndin də şəhərə birləşməsinə məqsəduyğun hesab etmişdi. Lakin qərar Azərbaycan milli siyasi qüvvələrini razı salmamışdı. Topçubaşov özü isə qərarla qətiyyətlə razılaşmayaraq onu imzalamaqdan imtina etmişdi [21]. Mövcud vəziyyətdə başqa yolu qalmayan Milli Komitə kəndlilərin rəyinin öyrənilmədiyi barədə XZK qarşısında məruzə etmək üçün Ə.Topçubaşov, F.Xoyski, M.Əsədullayevdən ibarət komissiya yaratmışdı [26]. Ümumiyyətlə isə azərbaycanlılar məsələnin yeni Duma seçiləndən sonra onun həll edəcəyi fikrində idilər.

Baş verənlərdən sonra Müsavat partiyası məsələnin əhəmiyyətini, xüsusən də onun siyasi nəticələrini görərək fəal işə başlamışdı. Partiyanın lideri Rəsulzadə bir tərəfdən müsəlman kəndlisini "Harda mədən, orda mən!" tələbi ilə çıxış etməyə çağırır, lakin eyni zamanda müsəlman kəndlilərinin ictimai-siyasi işdə passivliyini də düzgün qiymətləndirərək müsəlman fəhlələri ayağa qaldırmağa çalışır. Sentyabrın 7-də partiya bu məsələ ilə bağlı qətnamə qəbul edərək mədənlərin şəhərə birləşdirilməsinin yol verilməz olduğunu bəyan edir [27]. Sentyabrın 8-də isə müsəlman fəhlələrin böyük mitinqi təşkil edilir. Burada Müsavat rəhbəri fəhlələrə aydın şəkildə izah edir ki, bolşeviklərin vədlərinə baxmayaraq birləşmədən sonra mədənlərin gəlirləri elə şəhər xərclərinin ödənilməsinə gedəcək. Buna görə də müsəlman fəhlələr çalışmalıdırlar ki, kəndlərin şəhərlərdən ayrılmasına və mədənlərin şəhərə birləşdirilməsinə yol verilməsin. Eləcə də müsəlman fəhlələrə izah edilir ki, digər fəhlələrin də mədənləri birləşdirmək cəhdlərinə qarşı hər vasitə ilə çıxmaq lazımdır [28].

Milli demokratların fəaliyyəti təsirsiz qalmadı. XZK-nin qərarına görə mədənlərin şəhər birləşməsi barədə qərar qəbul edilsə də, mədənlərlə bərabər Zığ, Bibiheybət, Sabunçu, Zabrat, Binəqədi, Suraxanı, Biləcəri, Əmircan (Əmirhacıyan) Digah, Bülbülə, Əhmədli, Keşlə, Balaxanı daxil olmaqla 13 Bakı kəndinin də birləşməsinə razılıq verildi [1]. Bununla belə, bu məsələdə mütləq müvəffəqiyyət əldə edilmədiyini diqqətə çatdıran Müsavat lideri “Bir dərs daha” adlı məqaləsində müsəlman demokratiyasını birləşməyə və “Daha ziyadə təşkilat, daha ziyadə ittihad!” söyləməklə baş verənlərdən dərs almağa çağırmışdı [6, 32].

Lakin burjuaziya, o cümlədən azərbaycanlı burjuaziya nümayəndələri öz mövqelərini təslim etmək fikrində deyildi. Sentyabrın 19-da Dumada məsələ yenidən müzakirə olunur və burada yaradılan hüquq komissiyası XZK-nin belə bir qərarı verməsinə səlahiyyətinin çatmadığını əsaslandırır. Bundan sonra XZK-dan yan keçməklə birbaşa Müvəqqəti Hökumətin bu məsələyə baxmasına nail olmaq üçün Petroqrada nümayəndəlik göndərilir [29]. Nəhayət, Q.Qasımovun da olduğu həmin nümayəndə heyətinin səyi nəticəsində Müvəqqəti Hökumətin Daxili İşlər Nazirliyi yanında Xüsusi Müşavirə üzvlərindən təşkil edilən komissiyası mədənlərin şəhərə birləşməsi barədə qərarı ləğv etdi [2, 104].

Məsələ burasında idi ki, avqust ayında baş vermiş Kornilov qiyamından sonra bütün Rusiyada bolşeviklərin mövqeyinin gücləndiyindən onların Müvəqqəti Hökumət üçün təhlükə yaratdıqları aydın idi. Bu səbəbdən də, bolşeviklərin siyasi məqsədlərinin reallaşmasına kömək edə biləcək amillərin aradan götürülməsi milli-demokratik qüvvələri burjuaziya ilə birləşdirirdi.

Baş verənlərdən sonra mədənlər məsələsi bir müddət diqqətdən kənar qalmışdı. Bolşeviklər bu vaxt diqqətlərini daha çox Bakı Sovetinin yeni seçkilərinə yönəlmişdilər. Oktyabrın 22-də Bakı Sovetinə, oktyabrın 29-da isə Dumaya seçkilər (mədənlərsiz-A.Ə) keçirilmiş, lakin heç birində bolşeviklər mütləq üstünlük əldə edə bilməmişdilər. Öz mövqelərini möhkəmləndirməyə çalışan bolşeviklər yeni seçilmiş Dumanın ilk iclaslarından yenidən mədənlər məsələsini gündəliyə çıxarırlar. Noyabrın 14-də Dumanın iclasında çıxış edən Şaumyan artıq Müvəqqəti Hökumət devrildiyini əsas kimi göstərərək onun mədənlər barədə qərarına da yenidən baxılmasını tələb edir [30]. Dumanın növbəti 18 noyabr iclasında iki layihə-mədənlərin ayrıca özünüidarəsi olması və ya qəza zemstvosu yaradılaraq mədənlərin oraya daxil edilməsi layihələri müzakirə olunduqdan sonra məsələ bolşeviklərin istəyincə həll olunmuş, mədənlərin şəhərə birləşdirilməsi barədə lehinə 44, əleyhinə 24 səsle qərar qəbul edilmişdi. Qeyd edək ki, yeni Dumada milli qüvvələr azlıqda qalmışdılar. Onlar ümumi deputat sayının üçdə birindən də az idilər [5, 72]. Əlbəttə, bu vəziyyət də sözügedən qərarın qəbul edilməsinə təsir etmişdi. Digər ərəfədən isə, bu məsələdə Duma üzvü olan daşnakların da rolu olmuşdu. Onlar birləşməyə səs vermişdilər [22]. Lakin dəfələrlə olduğu kimi ikili oyun oynayaraq daşnaklar Dumanın öz qərarlarında qanunvericiliyi də nəzərə almasını və Zaqafqaziya Komissarlığına nümayəndə göndərməsini təklif etmişdilər. Təklən-

miş vəziyyətdə qalan Dumanın müsəlman fraksiyası nümayəndələri məsələnin bu cür həllinə ciddi etiraz etmişdilər. Topçubaşovun Müsəlman fraksiyası adından bir daha kəskin çıxışından sonra isə fraksiya qərara etiraz əlaməti olaraq iclası tərk etmişdi [22]. Bundan sonra Aşurov birləşdirilmənin yolverilməzliyini əsaslandıraraq geniş həcmli xüsusi rəy yazaraq Dumaya təqdim etmişdi [20].

Lakin Bakıda kəskinləşən siyasi mübarizə reallaşması üçün böyük iş tələb olunan mədənlər rayonlarının birləşdirilməsi məsələsini arxa plana keçirmişdi. Dumanın bu qərarı kağız üzərində qalmışdı. Duma mədənlər ilə bağlı məsələnin həlli üçün komissiya yaratsa da, bir iş görülməmişdi. Bolşeviklərin də diqqəti artıq ayrı məsələlərə yönəlmişdi. Artıq 1918-ci ilin əvvəllərindən öz siyasi mövqelərini hərbi qüvvə hesabına möhkəmlətməyə başlayan bolşeviklər üçün fəhlələrin marağı və dəstəyi uğrunda mübarizəyə ehtiyac qalmamışdı.

Sonuncu dəfə isə menşeviklər bu məsələni qabartmaqla zəif siyasi mövqelərini gücəndirməyə çalışmışdılar. Yanvarın sonunda onlar şəhər idarəsinə müraciət edərək Dumanın müvafiq qərarı ilə bağlı nə iş görülmədiyi barədə təcili məlumat tələb etmişdilər [31]. Onların fikrincə, mədənlərdə seçkilər keçirildiyi halda bu inqilabın sosialist mərkəzini gücləndirəcəkdə [32]. Eləcə də daha pragmatik düşünən menşeviklər mədənlər hesabına Bakı şəhərində iqtisadi, maliyyə problemlərinin həllinə kömək edə biləcəyi və kəskinləşmiş vəziyyətin bir qədər düzələcəyinə ümid bəsləyirdilər. Dumanın fevralın 10-da olan iclasında isə mədənlər məsələsi son dəfə ortaya atılsa da, bir nəticə olmamışdı [33]. Mart hadisələrindən sonra isə Dumanın ləğv edilməsi ilə faktiki olaraq məsələ siyasi baxımdan əhəmiyyətini itirmişdi.

Beləliklə, mədənlər rayonlarının şəhərə birləşdirilməsi məsələsi mahiyyət etibarilə sosial-iqtisadi məsələ olsa da, bəhs edilən dövrdə siyasi məsələyə çevrilmişdi. Bu məsələ də 1917-1918-ci illərdə Bakının ictimai-siyasi həyatında üzə çıxan bir sıra başqa məsələlər kimi milli qüvvələrlə inqilabçı-sosialist düşürgə arasında ziddiyyətin bariz nümunəsi idi. Məsələ bir tərəfdən inqilabçı və sosialist hesab olunan qüvvələrin yerli milli amili qətiyyənlə nəzərə almamalarını, digər tərəfdən isə Azərbaycan milli burjuaziyası ilə milli demokratlarının milli mənafə ilə bağlı məsələlərdə ümumi mövqedən çıxış etdiklərini göstərmişdi.

ƏDƏBİYYAT

1. «Açıq söz», 1917, 11 sentyabr, №564.
2. Adıgözəlova A. Fevral inqilabından sonra Şimali Azərbaycanda idarəçilik sistemi. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 200 s.
3. Ağamalyeva N. Yerli özünüidarə orqanlarının demokratikləşməsi və bu prosesdə siyasi partiyaların rolu. //Azərbaycan tarixinin problemləri. (məqalə toplusu) I hissə. Bakı, 1993, s.120-135.
4. Azərbaycan tarixi. 7 cildə, V cild. Bakı: Elm, 2001, 672 s.
5. Cəfərli C. Azərbaycanlı deputatların Bakı Şəhər Dumasında fəaliyyəti (1893-1917). Tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya. Bakı, 2004.
6. Rəsulzadə M. Ə. Əsərləri. 1917- aprel 1918. IV cild. Bakı: Qanun, 2013, 456 s.
7. Şaumyan S. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, II cild. Bakı: Azərənəşr, 1978, 487 s.

8. Suny R.G. Bakü Komünü. Rus devrimində Milliyyət və Sınıf. İstanbul, 1990, Belge-Uluslararası yayınları, 376 s.
9. Ахмедов А. Азербайджанские тюрки в революции 1905 года. Баку: ИПО Azərbaycan Milli Ensiklopediyası, 2002, 332 с.
10. «Бакинский рабочий», 1917, 9 июля, №24
11. «Бакинский рабочий», 1917, 14 июля, №26.
12. «Бакинский рабочий», 1917, 23 июля, №30.
13. «Бакинский рабочий», 1917, 28 июля, №32.
14. «Бакинский рабочий», 1917, 2 августа, №34.
15. «Бакинский рабочий», 1917, 4 августа, №35.
16. «Бакинский рабочий», 1917, 13 августа, №39.
17. «Бакинский рабочий», 1917, 18 августа, №41.
18. «Баку», 1917, 2 сентября, №195.
19. «Известия Бакинской Городской Думы», 1918, №1-2, II часть, январь-февраль.
20. «Известия Бакинской Городской Думы», 1918, № 3-4 март-апрель.
21. «Известия Совета рабочих и военных депутатов Бакинского района», 1917, 3 сентября, №126.
22. «Известия Совета рабочих и военных депутатов Бакинского района», 1917, 20 ноября, №190.
23. «Каспий», 1917, 3 августа, №172.
24. «Каспий», 1917, 19 августа, №185.
25. «Каспий», 1917, 2 сентября, №196.
26. «Каспий», 1917, 3 сентября, №197.
27. «Каспий», 1917, 8 сентября, №201.
28. «Каспий», 1917, 10 сентября, № 202.
29. «Каспий», 1917, 21 сентября, №210.
30. «Каспий», 1917, 16 ноября, №251.
31. «Наш голос», 1918, 30 января, №20.
32. «Наш голос», 1918, 6 февраля, №25.
33. «Наш голос», 1918, 24 февраля, №31.
34. «Нефтяное дело», 1916, 8 июня, №11.
35. «Нефтяное дело», 1917, 22 июня, № 11-12
36. Ратгаузер Я. Революция и гражданская война в Баку. Часть первая, 1917-1918 г. Баку: Аз.Г.из., 1927, 221 с.

ВОПРОС ПРИСОЕДИНЕНИЯ ПРОМЫСЛОВЫХ РАЙОНОВ К ГОРОДУ БАКУ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ БОРЬБЕ 1917-1918 ГОДОВ

А.С.АЗИМОВА

РЕЗЮМЕ

Одним из вопросов, вызывавших интерес политических сил летом 1917 года, был вопрос присоединения к городу Баку территорий расположения нефтяных промыслов, где работала основная масса бакинских рабочих.

В целом, существовали три позиции относительно участи промыслово-заводских районов. Решение вопроса по-разному видели революционно настроенные социалисты (прежде всего, большевики) и азербайджанские национальные силы и нефтепромышленники. Большевики требовали присоединения к городу лишь промыслов, а азербайджанские национальные силы – также и бакинских селений. Между тем, армянская буржуазия, среди которой определяющую роль играли нефтепромышленники, выступали за

создание отдельного промыслового муниципалитета.

Несмотря на то, что вопрос присоединения промысловых районов к городу носил, по сути, социально-экономический характер, он превратился в рассматриваемый период в политический вопрос. Как и другие вопросы общественно-политической жизни Баку 1917-1918 годов, он выявил серьезные противоречия между азербайджанскими национальными силами и социалистическим лагерем. С одной стороны, силы, позиционировавшие себя в качестве революционной демократии, совершенно не учитывали местный, национальный фактор. А с другой, азербайджанские национально-демократические силы и национальная буржуазия выступали с общих позиций по вопросам, затрагивавшим национальный интерес.

Ключевые слова: промысловые районы, политическая борьба, Особый Закавказский Комитет, большевики, Мусульманский Комитет.

THE ISSUE OF THE ANNEXATION OF BAKU OIL FIELDS TO THE CITY DURING THE POLITICAL STRUGGLE OF 1917-1918

A.S.AZIMOVA

SUMMARY

One of the issues that aroused interest of political forces in the summer of 1917 was the question of the amalgamation to the city of Baku of the oil field areas, where the bulk of the Baku workers worked.

In general, there were three positions regarding the fate of oil field- factory areas. The revolutionary socialists (first of all, the Bolsheviks) and the Azerbaijani national forces and oil owners saw the solution of the problem differently.

The Bolsheviks demanded only oil fields to be amalgamated to the city, but Azerbaijani national forces - Baku villages as well. Meanwhile, the Armenian bourgeoisie, among whom the oil producers played a decisive role, suggested the creation of a separate oil field municipality.

Despite the fact that the question of joining the oil field areas to the city was, in fact, socio-economic in nature, it turned into a political issue during the period under review. Like other issues of the socio-political life of Baku in 1917-1918, it revealed serious contradictions between the Azerbaijani national forces and the socialist camp. On the one hand, the forces that positioned themselves as revolutionary democracies completely disregarded the local, national factor. On the other hand, the Azerbaijani national-democratic forces and the national bourgeoisie acted from a common position on issues affecting national interest.

Key words: oil field areas, political struggle, Special Transcaucasian Committee, Bolsheviks, Muslim Committee.